

УДК 657.631.8

ЗМІНЮЮЧИ ПРАВИЛА ГРИ – ПЕРШІ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ДИРЕКТИВИ ЄС З АУДИТУ НА ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СВІТОВІ РИНКИ

СВІТЛАНА ШУЛЬГА,
канд. екон. наук, доцент,
Національна академія
статистики, обліку
та аудиту

В статті проаналізовано реакції ринків аудиторських послуг в Європі та світі на прийняття в 2014 році Директиви ЄС з аудиту. Встановлено корекцію стратегій поведінки на конкурентних ринках з боку Великої четвірки, подальшу трансформацію ринків, суміжних з аудитом, під впливом агресивної експансії ключових гравців. Оцінено вплив Директиви на тенденції з боку попиту (головних груп стейкхолдерів). Відзначено, що тривалий період підготовки та імплементації Директиви дозволив великим компаніям своєчасно підготуватися до змін, адаптувати структуру та операційну діяльність під нові вимоги, та посилити експансію на суміжні ринки в цілях диверсифікації доходів та підвищення цінності для клієнтів.

Ключові слова: Директива з аудиту, корекція ринку, Велика четвірка, пристосування стратегії.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова фінансова криза 2008-2009 років істотно підірвала довіру до аудиторів. Під тиском інвесторів в США та Європі вже в 2010 році було розпочато підготовку до кардинальних змін в законодавстві з аудиту з метою уникнення подальшої дискредитації професії та врегулювання нових форм співпраці на аудиторських ринках.

В 2011 році світ побачив понад 1500-сторінковий Закон Додда-Франка (Dodd-Frank Act), в якому, серед іншого, містяться нові обмеження в діяльності аудиторських компаній, які були оминуті Законом Сарбанеса-Окслі (Sarbanes-Oxley Act) 2002 року.

В Європі, з огляду на тривалу процедуру підготовки *acquis communautaire*, процес очолила Великобританія з подальшою підтримкою з боку Європейської Комісії. Проект з удосконалення законодавства в сфері аудиту, розпочатий восени 2010 року, дістав логічного завершення із прийняттям нової редакції Директиви ЄС з аудиту 2014/56 (далі – Директива) [14]. Зауважимо, що зазначені зміни вплинули і на Україну (див. Рядська В. [1], Шульга С. [2-3], Яременко В. [4-6]).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ. МЕТА СТАТТІ

Роль Директиви для ринків складно переоцінити – це спроба відновити конкуренцію між компаніями усіх рівнів доходів, створити рівний доступ до найбільш платоспроможних клієнтів, забезпечити реальну незалежність аудиторів тощо. На думку регуляторів, вирівнювання умов доступу до найбільших ринків аудиторських послуг повинно стимулювати

компанії-мережі «другого ешелону» БДО (BDO), Мазар (Mazars), Бейкер Тіллі (Baker Tilly) та локальних гравців брати участь у відборах/тендерах з надання послуг. Крім того, «фрагментація» ринків за функціональною ознакою (обов'язковий та добровільний аудит – суміжні аудиту послуги – консультування/маркетинг), сприятиме формуванню сегментів утворених ринків та досягненню локальної рівноваги на них серед значно більшої кількості гравців (і, як наслідок, зниженню ціни на послуги аудиторів).

Втім, подібні зміни вимагають зважених оцінок та невинного аналітичного супроводу, включення до процесу обговорення усіх стейкхолдерів. Це пояснюється тим, що на початковому етапі трансформації ринків та адаптації сторони пропозиції до нових вимог, вартість послуг повинна була зрости (через додаткові постійні витрати, понесені під час входження в ринок, зміну стратегії та структури бізнесу, ребрендингу, проведених досліджень ринків та нових клієнтів). Крім того, сторона попиту теж відчула фінансове навантаження, викликане додатковими процедурами з відбору нових постачальників послуг.

Протягом 2011-2014 років професійна спільнота разом з регуляторами активно обговорювала майбутню реформу. Зокрема, великі гравці оприлюднили свої позиції із застереженнями і зауваженнями [8-10; 29], інші - розробили дорожню карту для учасників ринку [17], професійні організації виклали результати публічних обговорень і консультацій [16; 18; 19; 26; 28].

Поряд з цим, тривала підготовка Директиви дозволила великим гравцям та регуляторам оцінити настрої на ринках, проаналізувати можливі компро-

місні варіанти, завчасно почати істотні структурні зміни.

Що ж насправді дала Директива для стейкхолдерів та ринків? Відповіді на це питання потребує окремого дослідження.

З одного боку, сама дискусія на підготовчому етапі дещо послабила позиції Великої четвірки (далі В4) на європейських ринках, створюючи можливості «прориву» для їх найближчих конкурентів – BDO та Mazars. На початку обговорення (2010-2012 роки) через високий рівень невизначеності активність В4 щодо корпоративних поглинань дещо знизилася (на відміну від їх конкурентів). Втім, фіналізація проекту Директиви та документу з оцінки її впливу [20; 30], консолідація позицій ключових гравців та поміркованість регуляторів (їх бажання підтримати створення нових та відновлення існуючих ринків), дали поштовх до безпрецедентної в історії сучасного європейського аудиту реструктуризації, яка наразі досягла свого піку [12; 22].

Зауважимо, що специфічність ринку аудиторських послуг полягає в тому, що його учасники можуть одночасно бути конкурентами (на цільовому сегменті), партнерами (на суміжних ринках) та поставачальниками послуг (для складних структурованих угод та завдань). В будь-якому разі, Директива посилила тенденції з «перетікання» персоналу між Великою четвіркою та компаніями другого ешелону, загострюючи боротьбу за людські ресурси та інтелектуальний капітал.

З іншого боку, тривалий період слабкості світової економіки став основою для кардинального перегляду стратегії та точок зростання розвинених країн, акцентуючи увагу на нових ринках, додаткових можливостях, ставлячи в центр політики зайнятість та усунення майнової нерівності, - всі ці обставини, безумовно, в якості вихідних пунктів (inputs), змусили аудиторів по-новому подивитися на філософію бізнесу.

Зокрема, відбулося подальше «розмивання» меж між аудитом та оцінкою, консультаційним бізнесом та аутсорсингом бізнес-процесів, управлінням ланцюгами вартості та поставок тощо.

Огляд останніх дискусій [11; 13; 15; 18; 25] та досліджень [2; 3; 7; 21-23; 27; 31] з першими оцінками наслідків прийняття Директиви актуалізує потребу в їх узагальненні.

Мета роботи. Метою даної роботи є узагальнення реакцій ринків Європи та світу на обговорення та прийняття Директиви ЄС з аудиту 2014/56 та визначення рекомендацій для України в частині гармонізації законодавства до норм ЄС.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, розглянемо більш детально основні результати прийняття Директиви.

1. Старі-нові ринки. Зміна правил гри дала поштовх для ре-сегментації та реструктуризації ринку аудиторських послуг та суміжних з ним. В першу чергу – за рахунок корекції стратегії поведінки на конкурентних ринках представників В4. Якщо раніше основним джерелом доходів кожної з чотирьох міжнародних мереж був аудит, то починаючи з 2013 року посилилася тенденція до випереджального розвитку консультаційного та оціночного сегментів бізнесу (зокрема, на прогресуючих ринках Азії та Африки).

Це пояснюється не лише тим, що чітке розмежування аудиту та неаудиторських послуг для одного клієнта створило умови для конкуренції, а відновленням активності урядів в сфері економічних та регуляторних реформ – постійні зміни в законодавчих актах, нові форми і умови регулювання вимагають додаткового фахового супроводу. Найбільший вигравш аудитори мали від хвилі реформ, спочатку отримуючи замовлення на консультування та дослідження від урядів, а потім і від бізнесу – проводячи відповідну адаптацію моделі бізнесу та операційної діяльності (це було дуже помітно в рамках кількох скандалів з податкової оптимізації світових гігантів в галузі високих технологій).

Не менший потенціал до зростання має сегмент консультування різних груп стейкхолдерів в рамках імплементації процедур корекції надлишкового дефіциту, управління державним боргом, розроблених Єврокомісією, кампанії ОЕСР з трансфертного ціноутворення та боротьби з офшорами. Таким чином, запроваджені Директивою обмеження щодо спектру послуг сприяли розширенню ринків.

Самі аудитори теж отримали вигоду, оскільки реструктуризація ринків, спровокована першими ротаціями, призвела до підвищення вартості послуг (і доходів аудиторів). Крім того, лише в межах протягом 2011-2014 років В4 було створено понад 100 тисяч робочих місць в еквіваленті повної зайнятості [32].

2. Забезпечення якості. Якість послуг компаній поза великими мережами аудиторів була основним застереженням В4 на шляху до прийняття Директиви. Немає сумніву, що тривала бізнес-історія, установлені практики, прискіпливі процедури внутрішнього контролю, перманентне професійне зростання є невід'ємними атрибутами великих аудиторських мереж, не доступні малим та середнім локальним ауди-

торам. Втім, подібні вимоги є досяжними для потенційно нових аудиторських мереж та об'єднань, що створює альтернативу В4 та стимулює її до підвищення конкурентоспроможності.

Останні дослідження вказують на те, що залучення третіх аудиторів до складу мереж В4 позитивно впливає на якість їх послуг, в той час як прості консолідація чи поглинання в середовищі малих та середніх аудиторських фірм загалом знижують якість послуг. Згадана вище тенденція з «перетікання» (чи «переманювання») кадрів з В4 до мереж-конкурентів дозволить останнім прискорити процес вирівнювання якості послуг.

3. Збереження незалежності. Головний аргумент реформи – потреба в забезпеченні незалежності аудиторів – був вирішений впровадженням примусової ротації аудиторів для обов'язкових перевірок (втім, подібний інструмент був «розбавлений» перехідними пом'якшувальними нормами щодо можливості національних регуляторів розширювати період тривалої співпраці – з 10 до максимально 24 років).

Розмежування аудиторських та інших послуг в межах одного клієнта створило додаткові можливості для мереж другого ешелону, а також невеликих аудиторських об'єднань на локальному рівні посилити спеціалізацію і конкуренцію відносно В4 (зауважимо, що лише 1 з 8 компаній, що подаються до

мережі В4, проходять атестацію і стають повноправними партнерами).

Втім, як показують дослідження, на ринках, що розвиваються, загроза незалежності (обумовлена поєднанням різних видів послуг) останніми роками лише зросла. Це обумовлено експансією аудиторів на суміжні ринки, коли сама бізнес-модель ще не «відточена» під забезпечення максимальної незалежності від клієнта.

4. Розкриття інформації. Вимоги до аудиторів щодо додаткового і детальнішого розкриття інформації попри створені незручності у вигляді додаткових витрат часу на комплаєнс сприяли підвищенню довіри з боку зацікавлених сторін – учасників ринку та регуляторів. Пілотний проект зі звіту прозорості, реалізований у Великобританії, показав, що аудиторі, які детальніше описують ризики не виявлення, користуються більшою довірою своїх клієнтів (втім, такі практики знижують очікуваний рівень доходів та чистих активів аудиторських фірм). Загалом, вимоги нової Директиви щодо розкриття створили менше незручностей для європейських аудиторів, ніж Закон Додда-Франка – для американських. Для великих мереж, що мають представництва на обох континентах, вимоги до розкриття не вплинули на конкурентоспроможність з огляду на значно жорсткіші внутрішні правила.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Узагальнюючи результати дослідження, можна виділити наступні факти.

1. Обговорення та прийняття Директиви сприяли корекції ринків аудиторських послуг завдяки перегляду стратегій поведінки на конкурентних ринках з боку Великої четвірки.

2. Підхід Європейської Комісії щодо стимулювання створення нових ринків забезпечив подальшу трансформацію ринків, суміжних з аудитом (консультування та оподаткування), як за рахунок розширення можливостей аудиторських мереж другого ешелону, так і під впливом агресивної експансії В4.

3. Оцінка впливу Директиви на тенденції з боку попиту (головних груп стейкхолдерів) встановила її корисність для інвесторів та регуляторів в контексті додаткового розкриття інформації, посилення зовнішнього нагляду, підвищення конкуренції за рахунок нецінових факторів. Втім, нові вимоги призвели до зростання вартості послуг з обов'язкового аудиту навіть в умовах проведення тендерних процедур, що обумовлено зростанням витрат часу на ознайомлення з новим клієнтом та додатковими вимогами щодо розкриття інформації.

Встановлено, що тривалий період підготовки та імплементації Директиви дозволив великим компаніям своєчасно підготуватися до змін, адаптувати структуру та операційну діяльність під нові вимоги, та посилити експансію на суміжні ринки в цілях диверсифікації доходів та підвищення цінності для клієнтів.

Оцінюючи вплив прийняття Директиви на процес гармонізації законодавства України до норм ЄС можна зазначити наступне:

1. Менш розвинений український ринок аудиторських послуг попри адекватне сприйняття Директиви з аудиту 2006/43, не може продемонструвати аналогічну до своїх колег реакцію на Директиву 2014/56 через

відсутність відповідних груп попиту (відсутній або суттєво обмежений ринок). Вимоги щодо ротації та додаткового розкриття інформації не відіграють особливої ролі на ре-сегментацію внутрішнього ринку, оскільки за критерієм якості існує значний розрив між представниками В4 та звичайними українськими аудиторськими фірмами. Викликом для вітчизняного ринку є саме протистояння експансії В4, яке може бути реалізоване виключно шляхом створення національної мережі аудиторських фірм, бізнес-модель якої могла б конкурувати за якістю та диверсифікованістю.

2. Показовим є позитивний вплив на ринки тривалого обговорення змін в регулюванні. На жаль, в Україні практика «раптового» прийняття змін до Закону України «Про аудиторську діяльність» створює загрозу для де факто повної ліквідації незалежності професії з подальшою експансією В4 на усіх привабливих і платоспроможних сегментах ринків аудиторських послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Рядська, В.* Аудит в економічній системі України: сучасний стан та концепція розвитку. Монографія / В.В. Рядська. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – 472 с. – <http://ckona.org.ua/repository/view/211/>
2. *Шульга С.В.* Реформа аудиту в Україні: Quo Vadis // Вісник Чернігівського технологічного університету. Серія «Економічні науки»: науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 2(67). – С. 128-132.
3. *Шульга С.В.* Вплив стратегій компаній «Великої четвірки» на їх глобальну конкурентоспроможність // Вісник Чернігівського технологічного університету. Серія «Економічні науки»: науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – №3(68). – С. 237-242.
4. *Яременко, В.* Довгий шлях до європейських стандартів: досвід аудиторів / Віталій Яременко // Кореспондент, 26.11.2014. – <http://blogs.korrespondent.net/blog/business/3448517/>
5. *Яременко, В.* Монополізація аудиторського ринку України: приховані загрози / Віталій Яременко // Кореспондент, 26.07.2015. – <http://blogs.korrespondent.net/blog/business/3543724/>
6. *Яременко, В.* Розвиток аудиту в Україні в контексті євро інтеграції: що зроблено? / Віталій Яременко // Кореспондент, 14.01.2015. – <http://blogs.korrespondent.net/blog/business/3466507/>
7. *Andon, Paul et all* Annexing new Audit Spaces: Challenges and Adaptation / Paul Andon, Clinton Free, Brendan O'Dwyer // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2610959
8. *Auditing and ethical standards: Implementation of the EU Audit Directive and Audit Regulation (FRC consultation)* // Financial Reporting Council. – 2014. – Public note 77/14, 18 Dec. 2014. – <https://www.frc.org.uk/News-and-Events/FRC-Press/Press/2014/December/FRC-consults-on-EU-Audit-Directive-and-Regulation.aspx>
9. *Auditing and ethical standards: Implementation of the EU Audit Directive and Audit Regulation (EY consultation paper, 20 March 2015).* – EY, 2015. – 16 p. – [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-FRC-consultation-paper-implementation-of-EU-audit-directive-and-audit-regulation/\\$FILE/EY-FRC-consultation-paper-implementation-of-EU-audit-directive-and-audit-regulation.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-FRC-consultation-paper-implementation-of-EU-audit-directive-and-audit-regulation/$FILE/EY-FRC-consultation-paper-implementation-of-EU-audit-directive-and-audit-regulation.pdf)
10. *Auditing and ethical standards: Implementation of the EU Audit Directive and Audit Regulation (Law Society Response).* – London: UK Law Society, 2015. – <http://www.lawsociety.org.uk/policy-campaigns/consultation-responses/eu-audit-directive-response/>
11. *Bloxham, Eleanor.* Should companies eliminate audits? / Eleanor Bloxham // Fortune, June 18, 2015. – <http://fortune.com/2015/06/18/company-audits/>
12. *Christensen, Brant.* The Effect of Audit Regulation on Small Audit Firms Mergers and Audit Quality / Brant E. Christensen, Kecia Williams Smith, Dechun Wang // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2635605
13. *Crump, Richard.* Interview: Duff&Phelps on valuation opportunities from audit change / Richard Crump // Accountancy Age, June, 30, 2015. – <http://www.accountancyage.com/aa/interview/2415423/interview-duff-phelps-on-valuation-opportunities-from-audit-change>.
14. *Directive 2014/56/EU on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts.* – Official Journal of the European Union L158/196 27.05.2014. – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32014L0056>
15. *Dodd-Frank's Next Act: Executive Pay* //CFO, June, 23, 2015. – <http://ww2.cfo.com/regulation/2015/06/dodd-franks-next-act-executive-pay-compensation-disclosure/>
16. *Fisher, Liz.* Audit exemption threshold: what's the damage? / Liz Fisher // ACCA Global, May 29, 2015. – <http://www.accaglobal.com/lk/en/member/accounting-business/practice/audit-threshold.html#>
17. *Guidebook to the Audit Market Reform. A New Environment for PIEs and their auditors in Europe.* – Mazars, 2014. – 66 p.

18. *Horton, Joanne* et al. European Markets reaction to Audit Reform / Joanne Horton, Maria Tsipouridou, Anthony Wood // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2604035.
19. *Implementation* of European Audit reforms. – ICAEW, 2015. - <http://www.icaew.com/en/technical/ethics/auditor-independence/implementation-of-european-audit-reforms>.
20. *Impact Assessment of Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts.* – European Commission Staff Working Papers. – 2011. – Sec(2011)1384 final. – 280 p.
21. *Jiang, Xuefeng* et al. Big N Auditors and Audit Quality: New Evidence from Quasi-Experiments / John (Xuefeng) Jiang, Isabel Yanyan Wang, K. Philip Wang // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2617802
22. *King, Agnes.* How long can Deloitte, KPMG, PwC, Ernst&Young keep buying other businesses? / Agnes King // Financial Review, August 3, 2015. – <http://www.afr.com/business/accounting/how-long-can-deloitte-kpmg-pwc-ernstyoung-keep-buying-other-businesses-20150803-giq9sl#>
23. *Lennox, Clive* et al. Is the Expanded Model of Audit Reporting Informative to Investors? Evidence from the UK / Clive Lennox, Jaime Schmidt, Anne Thompson // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2619785.
24. *Moroney, Robin* et al. Principles-Based vs. Rules-Based Auditing Standards: The Effect from the Transition from AS2 to AS5 / Fang Yun Sin, Robin Moroney, Maria Strydom // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2618830.
25. *Posner, Cydney.* Does auditor rotation impair professional skepticism? / Cydney Posner // PubCo&Cooley, July 21 2015. - <http://cooleypubco.com/2015/07/21/does-auditor-rotation-impair-professional-skepticism/>
26. *Practice Monitoring of the Future* // AICPA White Paper. – 2014. - <http://community.aicpa.org/future-practice-monitoring/m/mediagallery/600.aspx>
27. *Rahman, Atiqur.* Effect of Non-Audit Services on Independence of Statutory Audit Evidence from a Developing Country / Atiqur Rahman // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2635083
28. *Reforming the Audit Market.* – Singapore: ISCA, 2015. – <http://www.isca.org.sg/tkc/aa/current-issues/latest-resources/latest-resources/2015/april/reforming-the-audit-market/>
29. *Response to Consultation Paper – EU Audit Market Reform* // BDO, March 20, 2015. – http://www.bdo.co.uk/_data/assets/pdf_file/0006/1318623/Covering-letter-to-FRC-BDO-20032015.pdf
30. *Study on the effects of the implementation of the acquis on the statutory audits of annual and consolidated accounts including the consequences on the audit market.* Final report. – Paris: ESCP Europe, 2014. – 279 p.
31. *Wilson, Reginald.* A Cross-Sectional Examination of Non-Big 4 Firms' Reliability / Reginald Wilson // Managerial Auditing Journal. – Volume 30, Issue 6/7. – PP. 633-656.
32. *The 2014 Big Four Firms Performance Analysis.* – Big4.com, 2015. – 34 p.

В статье проанализировано реакции рынков аудиторских услуг в Европе и мире на принятие в 2014 году Директивы ЕС по аудиту. Установлено коррекцию стратегий поведения на конкурентных рынках со стороны Большой четверки, дальнейшую трансформацию рынков, смежных с аудитом, под воздействием агрессивной экспансии ключевых игроков. Оценено воздействие Директивы на тенденции со стороны спроса (главных групп стейкхолдеров). Отмечено, что длительный период подготовки и имплементации Директивы позволил крупным компаниям своевременно подготовиться к изменениям, адаптировать структуру и операционную деятельность под новые требования, и усилить экспансию на смежные рынки с целью диверсификации доходов и повышения ценности для клиентов.

Ключевые слова: Директива по аудиту, коррекция рынка, Большая четверка, адаптация стратегии.

Article deals with audit markets reaction in Europe and throughout the world on EC 2014 Audit Directive. We identified correction of performance strategies on competitive markets from the Big Four part, ongoing collaborative markets' transformation under the influence of key market players. Assessed the impact of the Directive on the demand trends (main groups of stakeholders). Remarkably, long-lasting period of preparation and implementation of the Directive helped big players to adjust to new requirements, adapt structure and operational activities, and strengthen expansion on collaborative markets due to revenue diversification and additional value creation for clients.

Key words: Audit Directive, audit market restructuring, Big Four, strategy adjustment.